

Н.Ж. Бірімбетова, э.ғ.к., доцент

Д.М. Дінішев, э.ғ.д., профессор

Н.Қ. Сапарбек*, PhD

А.К. Омаров, PhD докторанты

ҚР БҒЖМ ҒК «Экономика институты»,

Алматы қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: usibalieva@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ ДАМУ ТЕҢСІЗДІГІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ САЛДАРЫ

Мақалада әлеуметтік дамудағы айырмашылықтар айқын байқалатын мәселелер аймақтарды қолдау және аймақтар арасындағы әлеуметтік-экономикалық өзара қатынастарды реттеудің маңызды қырлары жан-жақты негізделіп, ашып көрсетіледі. Зерттеуде аймақтық теңсіздігінің қалыптасуына әсер ететін объективті (структуралық) және субъективті (институционалдық) факторлар жүйелі түрде қарастырылған. Қазақстан аймақтарындағы әлеуметтік-экономикалық дамудың теңгерімсіздігі экономика мен әлеуметтік саланың даму деңгейіндегі айырмашылықтар, ресурстық және бюджеттік қамтамасыз етілуінің сәйкессіздігі, сондай-ақ әлеуметтік стратификацияның күшеюі арқылы сипатталады. Қалыптасқан жағдай әлеуметтік мәселесі бар аймақтарды анықтаудың әдіснамасын әзірлеуге және аймақтардағы әлеуметтік айырмашылықтарды бағалаудың әдістемелік тәсілдерін қарастыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, әлеуметтік мәселесі бар аймақтарды даму үдерісін реттеу жүйесінің негізгі тірек элементі басқару тетігі екендігі дәлелденеді. Аталған тәсіл негізінде аймақтық өзін-өзі дамытудың жаңа парадигмасын қалыптастыру ұсынылады.

Зерттеудің мақсаты - Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамудың теңгерімділік деңгейін бағалау және аймақтық теңсіздікті төмендетуге бағытталған тиімді ұсыныстар әзірлеу. Сонымен қатар, соңғы он бес жылдың аралығында аймақтардың әлеуметтік дамуының тұрақты деңгейіне кешенді бағалау жүргізіліп, зерттелетін көрсеткіштер жүйесі мен олардың құрылымдық элементтерінің жай-күйі теңдік тұрғысынан сараланды.

Зерттеу барысында логикалық және салыстырмалы талдау, жүйелік және аралас тәсілдер, индекстік әдіс және жалпылау әдістері қолданылды. Атырау, Маңғыстау және Түркістан облыстары мысалында аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының теңгерімділік деңгейіне кешенді баға берілді. Зерттеу нәтижелері аймақтық теңсіздіктердің негізгі себептерін айқындауға және оларды төмендетуге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Алынған қорытындылар аймақтық саясатты жетілдіруде және басқарушылық шешімдер қабылдауда практикалық маңызға ие.

Кілт сөздер: аймақ, аймақтық теңсіздік, экономика, әлеуметтік даму, әлеуметтік тепе-теңдік, қағидаттар, жалпы ішкі өнім.

Ключевые слова: регион, региональное неравенство, экономика, социальное развитие, социальное равновесие, принципы, валовой внутренний продукт.

Keywords: region, regional inequality, economy, social development, social equity, principles, gross domestic product.

JEL: O10, O18

Кіріспе. Үлкен аумаққа ие елдерде аймақтық теңсіздік мәселесі тұрақты сипатқа ие және әртүрлі факторлардың ықпалынан туындайды. Аймақтардың дамуын айқындайтын факторлар шартты түрде құрылымдық (объективті) және институционалдық (субъективті) факторларға бөлінеді. «Құрылымдық (объективті)» факторлар – өзгерту мүмкіндігі шектеулі немесе өте баяу өзгертіндер, олардың қатарына елдің табиғи ресурстары, географиялық орналасуы және климаттық жағдайлары жатады. Бұл факторлар елдің экономикалық дамуының аумақтық біркелкі еместігін объективті түрде анықтайды.

Алайда аумақтық теңсіздіктер көбінесе субъективті немесе «институционалдық» факторлардың ықпалынан дамиды. Мұндай факторларға мемлекеттік институционалдық құрылымдар, бюджетаралық қатынастардың ұйымдастырылуы, аймақтық саясат және оның іске

асыру механизмдері, жергілікті басқару және өзін-өзі басқару жүйесі, сондай-ақ халықтың әлеуметтік-мәдени менталитеті жатады. Қазақстанда табиғи ресурстардың теңсіз бөлінуі, өндірістік әлеуеттің біркелкі орналастырылмауы, климаттық ерекшеліктер және институционалдық саясаттың жеткіліксіздігі экономикалық мүмкіндіктердің аймақтар арасында тең бөлінбеуіне әкеледі.

Экономика институтының аймақтарды дамыту мәселелері бойынша жүргізген көпжылдық зерттеулері проблемалы аймақтарда экономика мен әлеуметтік саланың ішкі теңгерімсіздігін анықтауға мүмкіндік берді. Мұндай теңгерімсіздік әрдайым объективті себептерге байланысты емес, көбінесе Қазақстан экономикасының тиімсіз салалық және аумақтық құрылымы, аймақтық саясатты іске асырудағы кемшіліктер, жобаларды тиімді басқармау, қаржы ресурстарын дұрыс бөлу және кадрлардың еңбек нарығының нақты сұранысына сәйкес келмеуі салдарынан туындайды.

Қазақстандағы аймақтық теңгерімсіздіктерді бірнеше негізгі аспект бойынша сипаттауға болады:

1. Экономикалық даму деңгейі мен әлеуметтік саланың көрсеткіштері арасындағы алшақтықтар;
2. Экономика мен халыққа көрсетілетін қызметтердің көлемін анықтайтын әлеуметтік саланың ресурстық және бюджеттік қамтамасыз етілуінің сәйкес келмеуі;
3. Қоғамдағы әлеуметтік стратификация мен теңсіздіктің көрінуі.

Осыған байланысты Қазақстан аймақтарындағы әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздіктердің дәрежесін бағалау және оларды азайтуға бағытталған негізгі проблемаларды анықтау өзекті болып табылады.

Зерттеудің мақсаты: Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамудың теңгерімділік деңгейін бағалау және аймақтық теңсіздікті төмендетуге бағытталған тиімді ұсыныстар әзірлеу.

Қолданылған әдістер: зерттеуде логикалық және салыстырмалы талдау, жүйелік және аралас тәсіл, индекс есептеу және жалпылау әдістері пайдаланылды.

Зерттеудің міндеттері:

1. Аймақтық теңгерімсіздіктерге әсер ететін негізгі объективті және субъективті факторларды айқындау;
2. Аймақтық дамудың теңгерімділік деңгейін бағалау қажеттілігін негіздеу;
3. Проблемалы аймақтар мысалында әлеуметтік-экономикалық дамудың теңгерімсіздігін бағалау, атап айтқанда Атырау, Маңғыстау және Түркістан облыстарының әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау;
4. Қазіргі проблемалық мәселелерді анықтау және аймақтық теңгерімсіздіктерді төмендету мүмкіндіктерін айқындау.

Әдебиеттік шолу. Экономикалық өсуді қолдап, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған теңгерімді аймақтық даму ұлттық экономиканың тұрақты дамуындағы маңызды фактор болып табылады. Алайда, Қазақстандан сияқты, көптеген елдерде аумақтық-экономикалық құрылым ерекшеліктерінің нәтижесіне байланысты аймақтарда теңгерімсіздіктер әлі де байқалады [1].

Зерттеушілердің көпшілігі теңгерімсіздіктер кірістердің, көші-қонның, әлеуметтік шиеленістің біркелкі бөлінбеуіне әкелетінін атап өтті [2, 3]. Осыған байланысты аймақтық дамудың тиімді стратегиясын әзірлеу және іске асыру мақсатында аймақаралық айырмашылықтар деңгейіне кешенді талдау жүргізудің маңызы зор. Аймақтық теңгерімсіздіктерді, олардың детерминанттары мен әсер ету факторларын зерттеу қазіргі экономикалық ғылымның басым міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады, отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде кеңінен көрініс табады [4]. Мысалы, Nakhverdyan мен Badadyan [5] ел экономикасының дамуындағы үлкен аумақтық айырмашылықтар географиялық, климаттық, демографиялық және институционалдық факторлардың әсерінен объективті түрде анықталады деп санайды. Экономикалық әдебиеттерде теңдестірілген аумақтық даму көбінесе осы категориялардың ішкі байланыстарымен түсіндірілетін тұрақты даму тұжырымдамасы тұрғысынан қарастырылады.

Шынында да, теңдестірілген және тұрақты даму экономикалық өсуге, әлеуметтік әл-ауқатқа және қоршаған ортаны қорғауға қол жеткізуді білдіреді. Аймақтық теңгерімсіздікті төмендетуге және өмір сүру жағдайларын теңестіруге бағытталған стратегиялық аймақтық дамудың векторлары қолданылады, бұл аймақтық теңгерімсіздікті төмендетуге және өмір сүру жағдайларын теңестіруге бағытталған. Шетелдік және отандық ғалымдардың теориялық және эмпирикалық зерттеулерінің

нәтижелері көрсеткендей, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы кеңістіктік теңгерімсіздік экономикалық әлеует деңгейінде, халықтың өмір сүру сапасында, базалық әлеуметтік қызметтердің қол жетімділігінде, сондай-ақ экологиялық және мәдени жағдайларында айқын айырмашылықтардың қалыптасуына әкеледі [6, 7].

Шетелдік ғалымдармен қатар Қазақстандық ғалымдардың зерттеулерінде де аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы бар сәйкессіздіктерді анықтаудың теориялық және әдістемелік аспектілері талданады [8]. Біздің алдыңғы зерттеулеріміз Қазақстанда аймақтардың бағалау бойынша теңгерімсіздікті жоюға және тиімді факторларлы ескере отырып, тиімді бағыттарды ұсыну болды [9, 10].

Осылайша, жүргізілген теориялық талдау аймақтардың теңгерімді дамуы мәселесінің жоғары өзектілігін айқын көрсетеді. Алайда, елдің аймақтық дамуының асимметриясын қалыптастыратын негізгі факторларды айқындау, олардың ауқымы мен ықтимал тәуекелдерін бағалау мәселелеріне ғылыми зерттеулерде әлі де жеткілікті назар аударылмай отыр. Бұл аталған тақырыпты таңдауға және зерттеудің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдауға негіз болды.

Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы қалыптасқан теңгерімсіздіктерді еңсеру халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды, сондай-ақ аймақтық теңсіздікті азайтуға бағытталған аймақтық басқару тетіктерін жетілдіруді талап етеді. Аймақтық дамуға қатысты кең ауқымды ғылыми зерттеулерге қарамастан, әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздікті бағалаудың теориялық негіздері мен әдістемелік тәсілдері бойынша шешімі табылмаған мәселелер сақталып отыр. Теңгерімділікті бағалау рәсімінде әдіснамалық бірізділіктің болмауы аймақтық ерекшеліктерге байланысты реттеу құралдарын таңдауды күрделендіреді және аймақтық саясаттың тиімділігін төмендетуі мүмкін.

Негізгі бөлім. Әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздік көптеген экономикалық перспективалар мен әлеуметтік өлшемдерге сәйкес келетін күрделі тұжырымдама. Біріншіден, теңгерімсіздікті өлшеу мәселесі бар. Екіншіден, экономикалық теңгерімсіздікті әлеуметтік теңгерімсіздікпен үйлестіру үлкен қиындық тудырады. Алайда, бағалауды біріктіру экономикалық теңсіздік тұжырымдамасын кеңейтуге және тереңдетуге мүмкіндік береді. Әлеуметтік саланың теңгерімсіздігі, сайып келгенде, әртүрлі әлеуметтік топтарға жататын адамдарға қатысты. Осылайша, әлеуметтік-экономикалық теңгерімсіздік мәселесі адамдар арасындағы теңсіздікке кері әсерін тигізеді. Сондықтан экономикалық және әлеуметтік салалардың теңгерімсіздігін кешенді талдауды көздейтін интеграцияланған әдістер (экономикалық теңгерімсіздіктерден макроэкономикалық көрсеткіштерді модельдеу әдістері, жеке индекстерді есептеу негізінде жалпылама интегралды көрсеткішті қалыптастыру, дамудағы аумақтық айырмашылықтар индексі) үлкен қызығушылық тудырады. Қазіргі ғылыми әдебиеттерде теңсіздік деңгейін кешенді бағалауға, оны төмендету тетіктерін айқындауға, сондай-ақ аймақтық контексте тұрақты және теңгерімді даму моделін қамтамасыз етуге қатысты бірыңғай әдістемелік ұстанымдар мен нақты ұсыныстардың жеткіліксіздігі байқалады. Бұл аталған мәселенің күрделі әрі көпқырлы сипатын, сондай-ақ оны зерттеудің теориялық-әдіснамалық базасын одан әрі жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Қазақстандағы аймақтық теңсіздік мәселесі қазіргі кезеңде әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды әрі күрделі проблемаларының бірі болып табылады. Елдің аумағының кең болуы, табиғи-климаттық жағдайларының алуан түрлілігі және ресурстық әлеуеттің біркелкі бөлінбеуі аймақтардың экономикалық мамандануының айтарлықтай айырмашылықтарын қалыптастырады.

Мысалы, Батыс Қазақстан аймақтары (Атырау, Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Маңғыстау облыстары) негізінен мұнай-газ өндіруге бағытталған, бұл аймақтардың жалпы аймақтық өнім құрылымында шикізат секторын басым етеді. Оңтүстік облыстар (Алматы, Жамбыл, Түркістан) ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруге маманданған, еңбек ресурстарының тығыздығы жоғары әрі өңдеуші өнеркәсіптің дамуы салыстырмалы түрде баяу. Орталық және шығыс аймақтарында (Қарағанды, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстары) өндірістік және кен-металлургиялық кешендер шоғырланған. Ал ірі мегаполистер – Астана мен Алматы қалалары – жоғары технологиялық, қаржылық-сервистік қызметтердің негізгі орталықтары ретінде ерекшеленеді.

Осындай әртараптанған экономикалық құрылым мен ресурстық мүмкіндіктердің асимметриясы Қазақстанда ұзақ жылдар бойы әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіндегі теңсіздіктердің тереңдеуіне, орталық және перифериялық аймақтардың даму қарқыны арасындағы алшақтықтың өсуіне алып келді.

Қарастырылып отырған әдістердегі теңгерімсіздікті анықтау критерийлерін анықтау принциптері қызықты. Қазақстанның аймақтық экономикалық даму ерекшеліктерін талдауда жалпы аймақтық өнім (ЖАӨ) және жан басына шаққандағы ЖАӨ маңызды интегративті көрсеткіштер болып табылады. Олар аймақтар арасындағы экономикалық теңсіздіктің деңгейін, құрылымдық айырмашылықтарды және ұзақмерзімді даму тенденцияларын айқындауға мүмкіндік береді. 2020–2024 жылдар кезеңінде бұл көрсеткіштердің Атырау, Маңғыстау және Түркістан облыстарындағы динамикасы айтарлықтай өзгерістермен сипатталады (1 кесте).

Кесте – 1

Қазақстан аймақтарының жан басына шаққандағы ЖАӨ өсу қарқыны

рет

№	Аймақтар	2021 ж. 2020 жылға қарай	2022 ж. 2021 жылға қарай	2023 ж. 2022 жылға қарай	2024 ж. 2023 жылға қарай
1.	Абай	-	-	1,1	1,1
2.	Ақмола	1,2	1,2	1,1	1,2
3.	Ақтөбе	1,2	1,2	1,1	1,1
4.	Алматы	1,2	1,3	0,9	1,1
5.	Атырау	1,3	1,2	1,2	0,97
6.	Батыс Қазақстан	1,3	1,2	1,1	1,1
7.	Жамбыл	1,2	1,1	1,1	1,1
8.	Жетісу	-	1,0	1,3	1,3
9.	Қарағанды	1,2	1,2	1,1	1,2
10.	Қостанай	1,2	1,2	1,1	1,2
11.	Қызылорда	1,2	1,2	1,1	1,2
12.	Маңғыстау	1,1	1,2	1,1	1,1
13.	Павлодар	1,2	1,1	1,0	1,2
14.	Солтүстік Қазақстан	1,2	1,2	1,0	1,2
15.	Түркістан	1,2	1,2	1,1	1,3
16.	Ұлытау	-	1,0	1,2	1,3
17.	Шығыс Қазақстан	1,1	1,4	1,1	1,2
18.	Астана қ.	1,1	1,1	1,2	1,1
19.	Алматы қ.	1,1	1,2	1,3	1,3
20.	Шымкент қ.	1,0	1,1	1,2	1,2

* ҚР Ұлттық статистика Бюросы мәліметтері негізінде авторлармен есептелген және құрастырылған [11]

Қазақстан аймақтарының жан басына шаққандағы ЖАӨ-нің аумақтық құрылымы 2010-2023 жылдар ішінде экономикалық әлеуеттің өзгеруін, дәлірек айтқанда базалық және жергілікті салалардың проблемаларын шешу және әртүрлі деңгейдегі аумақтар шеңберінде кеңістікті дамыту мүмкіндіктерін бағалауға болатындай етіп қалыптасты.

Жан басына шаққандағы ЖАӨ көлемі мен олардың өзгеру қарқыны бойынша бір мезгілде кросс-талдау облыстар мен үш мегаполистің Экономикалық даму деңгейін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай бағалаудың бағдары аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуын талдауда әдістемелік тәсілдің негізі болып табылатын орташа республикалық деңгей болып табылады.

Зерттеу объектісі проблемалы аймақтар болғандықтан, 2010-2023 жылдардағы Атырау, Маңғыстау және Түркістан облыстарында жалпы аймақтық өнім жасау үрдістерін қадағалаймыз.

Атырау облысы

- 14 жыл ішінде аймақтарда 2023 жылға қарай жалпы өнімнің 15,2 млрд. теңгесі құрылды, бұл 2010 жылмен салыстырғанда 6 есеге жуық өсті. Бұл жалпы өнімнің аумақтық құрылымындағы аймақтың позициясын едәуір нығайтты. Бұл ретте 2021 жылға дейінгі жалпы өнімнің өсу қарқыны айтарлықтай болды (1,4-1,8 п. п.), ол 2023 жылға қарай 1,1 п. п. дейін қысқарды.;

- жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнімнің көлемі осы салыстырмалы көрсеткіш бойынша аймақтардың деңгейін толықтырады және нақтылайды, оның шамасы елдегі ең жоғары (21 812,5 мың теңге). Бұл ереже облысты тәуелсіздіктің барлық жылдарындағы республикалық бюджеттің тұрақты доноры етеді. Алайда, облыстың проблемасы әлеуметтік саланың даму қарқыны

экономикалық әлеуетті пайдалану қарқынынан әлдеқайда артта қалғандығына байланысты. Мұндай сәйкессіздік (теңгерімсіздік) әлеуметтік жүйені айтарлықтай жаңартуды қажет етеді.

Маңғыстау облысы

- жалпы өнім өндіру көлемі Павлодар, Ақтөбе, Қостанай және Шығыс Қазақстан облыстарымен тең. Бірақ республикалық бюджет донорының мәртебесі соңғы уақытқа дейін көмірсутек шикізатының негізгі экспорттаушысы ретінде сақталды, дегенмен әлеуметтік даму экономикамен теңгерімсіздікте болды. Осыған байланысты Үкімет әлеуметтік салаға өз ресурстарын белсенді пайдалану контекстінде облысты донор міндеттерінен босату туралы шешім қабылдады.

Аймақта жан басына шаққандағы ЖАӨ көлемі Атырау және Батыс Қазақстан облыстары мен Алматы қалаларына қарағанда едәуір аз болғандықтан, Маңғыстау облысын проблемалы аймаққа жатқызу объективті.

Түркістан облысы

- жаңадан құрылған облыс 2020 жылдан бастап өзінің даму қарқынын алды, әрине, орталықтан қолдаусыз емес. Ең үлкен аймақ ретінде 2023 жылға қарай жан басына шаққандағы өндірісті тұрақты түрде арттыра отырып, өндірістің өсу қарқыны 3,2 есе өсті. Осылайша, сала теңгерімсіздік жағдайынан оң шығады және әлеуметтік сала айтарлықтай трансферттер негізінде өсу қарқынына ие болады. Сондықтан аймақтардың проблемалығы өз кірістерін құрудың әлсіз мүмкіндіктерінде жатыр.

Жан басына шаққандағы ЖАӨ көрсеткіштерін талдаудан кейін Қазақстан аймақтардығы экономикалық және әлеуметтік теңгерімсіздіктің деңгейін айқындауды әлеуметтік саланың жекелеген бағыттары бойынша инвестициялық қамтамасыз ету индексін динамикалық тұрғыдан бағалаудан бастау орынды. Аймақтарда әлеуметтік инфрақұрылым салаларына тартылатын инвестициялар көлемінің жеткілікті болуы адами капиталды дамытуға бағытталған бағдарламалардың тұрақты жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде аймақтық экономиканың тиімділігін арттырудың негізгі алғышарттарының бірі болып табылады.

Әлеуметтік саланың (білім беру, денсаулық сақтау, ғылым және мәдениет) негізгі капиталына салынған инвестициялардың жан басына шаққандағы инвестициялық қамтамасыз етілу индексі аймақтардың салыстырмалы жағдайын бағалау үшін есептеледі.

Әлеуметтік саланың даму деңгейін сипаттайтын көрсеткіштердің ішінде мыналарды атап өткен жөн: біліммен, денсаулық сақтаумен, тұрғын үй жағдайымен қамтамасыз етілу көрсеткіштері, сондай-ақ көптеген критерийлерден тұратын және теңсіздікті өлшеу үшін экономикалық көрсеткіштерді толықтыру үшін жиі әлеуметтік индикатор ретінде әрекет ететін адами әлеуетті дамыту индексі (ӨЖЖ).

Аймақтардағы экономика мен әлеуметтік саланың теңгерімсіздігін бағалаудың неғұрлым ұтымды әдістемелік тәсілі мынадай негізгі талаптарға жауап беруі тиіс:

1) ғылыми негізділік, яғни әдіс жүйелік білім мен қабылданған ұғымдарға негізделген дәлелді базаға ие болуы керек, алынған нәтижелердің дұрыстығы мен толықтығына тексеру жүргізу мүмкіндігіне ие болуы керек;

2) барлық мүдделі пайдаланушыларға жүйелі бағалау жүргізу үшін пайдалануда жоғары практикалық маңыздылығын айқындайтын қолданбалы сипат;

3) қолданудың қарапайымдылығы, бұл пайдаланушылардың игеру жеңілдігін, статистикалық ақпараттың оңтайлы көлемін (саны бойынша шектелген, бірақ мазмұны бойынша маңызды) талап етеді;

4) Барлық өзара байланысты экономикалық және әлеуметтік факторларды талдауға енгізу арқылы бақыланатын құбылыстарды дұрыс және ыңғайлы әдістермен сандық бағалауды тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін математикалық ресімдеу мүмкіндігі;

5) жаңа деректердің енгізілуіне қарай компьютерлік бағдарламаларды пайдалана отырып, экономикалық және әлеуметтік салалардың теңгерімділігімен ахуалды мониторингтеуді жүзеге асыру мүмкіндігі, бұл динамикадағы құбылысты бақылаудың жүйелілігі мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Қарастырылып отырған әдістердегі теңгерімсіздікті анықтау критерийлерін анықтау принциптері қызықты. Әдетте, теңгерімсіздік шкаласы бағаланатын ауытқуларды анықтау үшін келесі әдістер алынады:

- аймақтар мен орташа мән арасындағы көрсеткіштердегі алшақтық;
- вариация коэффициентіне негізделген стандартты ауытқу әдісі;

• не шекті (эталондық) мәндер белгіленеді (экономикалық теңгерімсіздіктерден макроэкономикалық көрсеткіштерді модельдеу әдістемесі).

Есептеу үшін келесі деректер пайдаланылады:

• аймақ бойынша әлеуметтік салаға бағытталған негізгі капиталға инвестициялар көлемі (млн теңге);

• аймақ халқының жылдық орташа саны (адам);

Инвестициялық қамтамасыз ету индексі:

$$I_{pc,i} = \frac{I_i}{N_i}$$

мұндағы:

I_i - i-аймақтағы әлеуметтік салаға бағытталған негізгі капиталға инвестициялар көлемі;

N_i - i-аймақ халқының орташа жылдық саны.

Ұсынылған әдіснамалық тәсіл аймақаралық салыстырмалы талдауды қамтамасыз етеді, әлеуметтік саланың инвестициялық теңгерімділік деңгейін сандық түрде өлшеуге мүмкіндік береді және мемлекеттік аймақтық саясатты жетілдіру үшін практикалық мәнге ие.

Осы әдістеме әлеуметтік капиталдың аумақтық дифференциациясын бағалауға, проблемалы аймақтарды айқындауға және инвестициялық саясатты оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеуге негіз болады.

2 – кесте

Қазақстан аймақтарының жан басына шаққандағы білім берудің, денсаулық сақтаудың, ғылымның және мәдениеттің 2010-2023 жылдардағы инвестициялық қамтамасыз етілу индекстері

%

№	Аймақтар	2010ж.	2015ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.	2023ж.-дан 2010ж.-ға
1.	Абай	-	-	2,30	2,00	1,71	2,65	1,1
2.	Ақмола	1,39	3,19	5,03	3,85	2,42	2,69	1,9
3.	Ақтөбе	8,32	2,13	3,84	2,68	2,00	2,99	0,3
4.	Алматы	8,29	11,36	5,09	5,65	6,40	2,81	0,3
5.	Атырау	11,65	3,12	4,84	2,09	2,51	7,23	0,6
6.	Батыс Қазақстан	4,83	3,83	2,95	2,81	2,24	5,74	1,2
7.	Жамбыл	2,13	6,26	11,75	6,16	5,00	2,82	1,3
8.	Жетісу	-	-	3,76	2,04	3,45	1,91	0,5
9.	Қарағанды	2,57	4,14	3,93	3,83	3,15	2,97	1,2
10.	Қостанай	2,64	1,91	4,08	4,02	2,36	3,27	1,2
11.	Қызылорда	6,03	4,63	4,47	2,98	4,66	3,59	0,6
12.	Маңғыстау	7,91	4,97	3,90	2,15	3,16	2,82	0,3
13.	Оңтүстік Қазақстан	11,79	1,03	-	-	-	-	-
14.	Павлодар	2,56	2,91	3,42	4,38	1,91	2,86	1,1
15.	Солтүстік Қазақстан	1,09	1,55	3,42	3,98	2,92	2,32	2,1
16.	Түркістан	-	8,64	4,60	3,19	10,72	10,16	1,2
17.	Ұлытау	-	-	2,10	1,05	0,48	0,61	0,3
18.	Шығыс Қазақстан	3,70	5,91	3,16	2,48	4,58	3,70	1,0
19.	Астана қ.	15,14	25,03	15,36	14,39	16,33	19,63	1,3
20.	Алматы қ.	9,96	5,57	16,12	16,81	17,24	14,25	1,4
21.	Шымкент қ.	-	3,86	2,52	5,66	6,80	3,98	1,0

* ҚР Ұлттық статистика Бюросы мәліметтері негізінде авторлармен есептелген және құрастырылған [11]

Зерттеу шеңберінде «теңгерімсіз аймақ» келесі сандық критерийлер негізінде анықталды:

1. Инвестициялық жеткіліксіздік: $Index_i < 0,75 Index_i < 0,75$ (орташа республикалық деңгейдің 75%-ынан төмен).

2. Теріс динамика: соңғы 5 жылда инвестициялық индекс өсімінің болмауы немесе төмендеу үрдісі.

3. Инфрақұрылымдық артта қалушылық: әлеуметтік инфрақұрылыммен қамтамасыз етілу көрсеткіштері республикалық орташа деңгейден кемінде 20%-ға төмен.

4. Жоғары бюджеттік тәуелділік: негізгі капиталға инвестициялардың 80%-дан астамы трансферттік сипаттағы бюджет қаражаты есебінен қалыптасуы.

Аталған критерийлердің кемінде екеуі байқалған жағдайда аймақ проблемалы санатына жатқызылды.

Осыған байланысты кейбір аймақтардағы білім беру, медициналық және ғылыми мекемелердің шоғырлануы әлеуметтік саланың бірқатар салаларының инвестициялық қамтамасыз ету индекстерінің сандық мәндеріне әсер етті.

2 кесте бойынша 2010-2023 жылдары әлеуметтік сала салаларын инвестициялауды талдау бірқатар қорытынды жасауға мүмкіндік берді:

- негізгі капиталға инвестициялардың тұрақты төмен индекстері Абай, Жетісу және Ұлытау сияқты жаңадан құрылған облыстарда байқалады. Абай саласында қолда бар инвестицияларды ұтымды пайдаланудың әлеуетті мүмкіндіктері бар, өйткені индекстер шамасы бойынша тұрақты. Бұған Семей қаласының бұрынғы басшылығының кәсіби қаржы басқармасы қол жеткізді.

- Ақмола, Алматы және Маңғыстау облыстарында әлеуметтік саланың негізгі капиталына инвестицияларды пайдалану тиімділігі төмендеді.

- Жетісу облысында әлеует жеткілікті, әлеуметтік инфрақұрылымды кешенді қамтамасыз ету үшін ақша ресурстарын мақсатты пайдалануды қамтамасыз ету маңызды;

- Ұлытау облысында денсаулық сақтау, білім беру және ғылымды толыққанды дамыту үшін инвестициялық әлеует жеткіліксіз.

Негізгі капиталға салынған инвестициялар әлеуметтік салалар бойынша бөлініп, денсаулық капиталы, білім беру капиталы және ғылым мен мәдениет капиталы ретінде жіктелді.

Денсаулық капиталына инвестициялар адам капиталын дамытудың негізі болып табылады, өйткені олар адам өмірінің еңбекке қабілетті бөлігін ұзартуға бағытталған және осылайша адам капиталының физикалық тозуын бәсеңдетеді.

Аумақтық деңгейде денсаулық капиталы оның кешенді және тұрақты дамуын қамтамасыз етуге ықпал ететін медициналық-әлеуметтік ресурс ретінде қарастырылады. Егер осы позициялардан денсаулық сақтауды дамыту мүмкіндіктерін бағалайтын болсақ, Денсаулық сақтау капиталына инвестициялар салудың ең төмен қарқыны, сондай-ақ жан басына шаққандағы денсаулық сақтауға инвестициялар көлемі (орташа республикалық деңгейден төмен) Алматы, Атырау, Ақтөбе, Қызылорда және Маңғыстау облыстарында байқалатынын атап өткен жөн (2-кесте). Бұл ретте денсаулық сақтауды қаржыландыру саласындағы теріс үрдістер соңғы жылдары бүкіл ел бойынша қалыптасты. Сондықтан жаңа денсаулық сақтау объектілерін салу, оларды қайта құру және жаңғырту проблемалары өткір тұр.

Денсаулық сақтаудың негізгі капиталына инвестициялардың негізгі көзі республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражаты болып табылатындықтан, Қазақстан аймақтарының жан басына шаққандағы денсаулық сақтау саласына бюджет шығыстарының өзгеру үрдістерін қадағалау маңызды. Дәл осы қаржыландыру көзінің арқасында, тіпті негізгі капиталға инвестициялардың төмен көлемінде де, халық орташа республикалық деңгеймен салыстырғанда жеткілікті медициналық қызметтерді алады. Мұны жан басына шаққандағы бюджет шығыстарының көлемі оларды қаржыландырудың орташа қарқыны кезінде көрсетеді.

Білім беру капиталына инвестициялар қазіргі еңбек нарығының талаптарына сәйкес келетін білікті еңбек ресурстарын қалыптастыруға және олардың еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етеді. Білім берудің негізгі капиталына инвестициялар көлемінің динамикасындағы тенденциялар көбінесе аймақ пен елдің экономикалық мүмкіндіктеріне байланысты. Сонымен қатар, аймақтардағы халық санының төмен өсу қарқыны білім берудің негізгі капиталына инвестициялардың жан басына шаққандағы көлемінің өсуіне алып келеді.

Білім беруді қаржылық қамтамасыз ету бойынша ең нашар жағдай Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарында қалыптасуда. Олардың артынан Қарағанды, Павлодар, Ақтөбе және Батыс Қазақстан облыстары келеді.

Іс жүзінде білім беруге салынған инвестициялар көлемі Алматы, Түркістан облысы және Астана қалаларында аса маңызды. Тиісінше, жан басына шаққанда білім берудің негізгі капиталына салынған инвестициялар көрсеткішінің мәні осы аймақтарда де аса маңызды.

Ғылым капиталына инвестициялардың аймақ пен тұтастай алғанда ел үшін әсері, ең алдымен, әлеуметтік-технологиялық сипатқа ие. Ғылым мен мәдениеттің қалыптасуы болашақта кез-келген кәсіби дайындықтың шарты болып табылады, адамның және әлеуметтік топтың әлеуметтік ұтқырлығына алғышарттар жасайды, қоғамның ғылыми жетістіктерін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізеді. Сонымен қатар, ғылым саласында инвесторға коммерциялық пайда әкелетін қызмет мүмкін. Осыған байланысты адамның еңбек тиімділігінің оның қалауына, дүниетанымына және ғылыми дамудың жалпы деңгейіне тәуелділігін растайтын ережелер бар.

Ғылым мен мәдениет саласына жан басына шаққандағы инвестициялар көлемі бойынша Ақтөбе, Алматы, Маңғыстау және Павлодар облыстарында жеткіліксіз саланың әлеуметтік қаржылық мүмкіндіктері туралы айтуға болады. Инвестициялар негізінен Астана және Алматы қалаларына жұмсалады, бұл мәдениет, спорт және туризм дамуындағы сәйкессіздіктерді анықтайды.

Осылайша, аймақтар бойынша әлеуметтік салаға негізгі капиталға инвестициялар мен бюджеттік шығыстарды талдау қарқынды дамып келе жатқан қоғам жағдайында адами капитал ұлттық байлықты молайтудың маңызды факторы болып табылатынын тағы бір рет айтуға мүмкіндік береді. Қазақстанда әлеуметтік бағдарланған экономиканың ұстанымын нығайту үшін денсаулық сақтау, білім беру, ғылым және мәдениетке инвестицияларды жүзеге асыру ерекше маңызды. Адами капиталға салынған инвестициялар әлеуметтік әсерлерден басқа әрқашан құндылық әсерін болжайды:

- қызметкер үшін денсаулықты сақтауға, білім алуға және кәсіби дағдыларды қалыптастыруға ынталандыру оның кірістерін саралау болып табылады;
- персоналды дамытуға ақша салатын фирма үшін бұл еңбек өнімділігін, демек пайданы арттыру;
- жалпы қоғам үшін әсер ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қолдауда және ЖІӨ-нің өсуінде көрінеді.

Әлеуметтік саясаттың заманауи моделі өмірдің жаңа талаптарына сәйкес түзетілген заңнамалық құжаттарда қарастырылған әлеуметтік кепілдіктерді қамтамасыз етуге бағытталған. Қазақстанның әлеуметтік инфрақұрылымын дамыту ресурстары оны қаржыландыру көлемі мен тетігімен айқындалады. Әлеуметтік инфрақұрылымды қаржыландырудың тиімділігі Мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттарға негізделген қаржылық нормативтерді енгізуге байланысты.

Қорытынды. Теңгерімсіздік - бұл инвестициялық, табиғи-климаттық, еңбек, қаржылық, инфрақұрылымдық қамтамасыз етілуіне байланысты әр түрлі деңгейдегі аумақтарды дамытудың объективті жағдайы.

Осыған байланысты, теңгерімсіздік мөлшерін өндіріс пен басқару факторларын ақылға қонымды пайдалану арқылы реттеуге болады деп санаймыз. Реттеу нысанасы бірқатар макроэкономикалық және салыстырмалы-әлеуметтік көрсеткіштер бойынша көпвекторлы талдау болды, оның негізінде Қазақстанның проблемалық аймақтардағы экономика мен әлеуметтік сала теңгерімсіздігі мөлшерінің қысқару көздері анықталды.

2010-2023 жж. аймақтардың жан басына шаққандағы ЖӨӨ өсу қарқыны

- Атырау облысының проблемалығы жоғары экономикалық әлеует әлеуметтік дамудың лайықты деңгейін қамтамасыз етпейтіндігімен байланысты, бұл әлеуметтік жүйені айтарлықтай жаңғыртуды талап етеді – әлеуметтік инфрақұрылым қызметін жетілдіру, әлеуметтік қызметтердің сапасын қамтамасыз ету;

- Маңғыстау облысы 2023 жылға дейін республикалық бюджеттің доноры бола отырып, өз табысы есебінен халықтың жақсы өмір сүру деңгейін қамтамасыз ете алмайды. Мұнда жергілікті өзін өзі басқару органдары теңгерімсіздік мөлшерін азайту үшін ақша мен Еңбек ресурстарын пайдалану тетіктерін қайта құруы керек;

- Түркістан облысында теңгерімсіздік мөлшерінің азаюы экономикаға трансферттердің Елеулі құйылуы есебінен шешіледі, бұл аймақтық тиімділікті қамтамасыз етпейді, өйткені құйылудан қайтарым бірден болмайды, бұл ретте жан басына шаққандағы ЖӨӨ мөлшері ел бойынша ең төмен (орташа есеппен 1798,2 мың теңге – 6002 мың теңге, Астана қаласында ең жоғары көрсеткіш – 29308.7 мың теңге тг.).

Нақты сектордың позицияларын нығайту теңгерімсіздік мөлшерін айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді. Бұл ірі және орта бизнесті қарқынды дамыту туралы.

Әлеуметтік саланың инвестициялық қамтамасыз ету индекстері

- 2010-2023 жылдары әлеуметтік саланы инвестициялық қамтамасыз етудегі құлдырау Ақтөбе, Алматы қалаларында болды. Маңғыстау, Атырау, Қызылорда облыстары мен Ұлытау облыстары.

Білім беру мен денсаулық сақтаудың негізгі капиталына инвестициялардың негізгі көзі республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражаты болып табылатындықтан, оларды соңғы 5 жылда осы салада бөлу және пайдалану динамикасын қадағалау және аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып қорытынды жасау маңызды.

2023 жылы Атырау (2,22%), Маңғыстау (2,37%) және Түркістан облыстарының (1,68%) бюджет шығыстарының құрылымындағы Денсаулық сақтау үлесі пандемиядан кейін айтарлықтай төмендеді (бірақ олай болмауы керек). Бұл жағдай теңгерімсіздік мөлшеріне теріс әсер етті.

Әлеуметтік саланың инвестициялық қауіпсіздігін зерттеу келесідей қорытындылау жасалынды:

2010-2023 жылдары әлеуметтік саланың инвестициялық қамтамасыз етілуінің төмендеуі Ақтөбе, Алматы қалаларында орын алды. Маңғыстау, Атырау, Қызылорда облыстары мен Ұлытау облыстары.

2023 жылы Атырау (2,22%), Маңғыстау (2,37%) және Түркістан облыстарының (1,68%) бюджет шығыстарының құрылымындағы Денсаулық сақтау үлесі пандемиядан кейін айтарлықтай төмендеді (бірақ олай болмауы керек). Бұл жағдай теңгерімсіздік мөлшеріне теріс әсер етті.

Білім беру мен денсаулық сақтаудың негізгі капиталына инвестициялардың негізгі көзі республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражаты болып табылатындықтан, оларды соңғы 5 жылда осы салада бөлу және пайдалану динамикасын қадағалау және аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып қорытынды жасау маңызды.

Алайда, аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы қалыптасқан теңгерімсіздіктерді еңсеру үшін аймақтық саясатты одан әрі жетілдіру қажет. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы теңгерімсіздіктерді азайтуға және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға басымдық берілуі тиіс. Бұл ретте аймақтардың даму ерекшеліктерін ескеру және әр аймақтарға тән міндеттерді жалпыұлттық басымдықтармен үйлестіруді қамтамасыз ету маңызды. Осыған байланысты Қазақстанның әрбір аймақтарында қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді сипаттағы шаралардың тұтас кешенін қамтитын экономика мен әлеуметтік саланы дамытудың теңгерімділігін қамтамасыз ету жөніндегі стратегиялық жоспарды әзірлеу қажет деп санаймыз. Ауылдық жерлерде кедейлік проблемаларын толыққанды шешу үшін ауыл шаруашылығы өндірісін ынталандыруды күшейтумен қатар жергілікті өзін-өзі басқару тетігін белсенді енгізу ұсынылады.

Мақала «Қазақстанның проблемалық аймақтардың экономикасы мен әлеуметтік саласының даму теңгерімсіздігі және олардың тәуекелдері: факторлар, бағалау, ықтимал сценарийлер, нивелирлеу тетіктері» атты ғылыми зерттеу аясында дайындалды (Қазақстан Республикасы Білім және жоғары ғылым министрлігі Ғылыми комитетінің гранты бойынша; ИРН АР23488456).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kutscherauer A. Regional disparities: Disparities in country regional development – concept, theory, identification, and assessment (Shortened English version). Ostrava: VŠBTechnical University of Ostrava Faculty of Economics. – 120 p. – 2010. – URL: http://alkut.cz/edice_cd/cd11_regdis_mono_angl/pdf/Regional%20disparities.pdf.

2. Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J. Local and Regional Development. Abingdon and New York: Routledge. – 328 p. – 2011. – URL: https://eclass.hua.gr/modules/document/file.php/GEO272/Andy_Pike_Local_and_Regional_Development__2006.pdf.

3. Widuto A. Regional inequalities in the EU. European Parliamentary Research Service, Members' Research Service. – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI\(2019\)637951_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI(2019)637951_EN.pdf).

4. Mao D., Zhang J., Lu H., Guo R. Assessment and analysis of the balance between economic development and ecological environment protection and its implementation strategy derived from spatial planning - Take three heterogeneous and representative provinces in China as an example // Heliyon. – 2024. – №3(10). – 23785 p. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e23785

5. Hakhverdyan D., Badadyan G. Assessing disproportionate territorial development: insights from 10 countries // *Journal of Liberty and International Affairs*. – 2023. – P. 119–139. – DOI: 10.47305/JLIA2393106h
6. Development Co-operation Report 2019: A Fairer, Greener, Safer Tomorrow, OECD Publishing, Paris. – DOI: 10.1787/9a58c83f-en.
7. World Bank, World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains, World Bank Group. – URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>
8. Nurlanova N., Satybalidin A., Brimbetova N., Kireyeva A. Reduction of Economic Disparities in the Regions of Kazakhstan Based on Inclusive Development // *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*. – 2019. – №6(2). – P. 299–307. – DOI: 10.13106/jafeb.2019.vol6.no2.299
9. Nurlanova N., Satybalidin A., Bekturganova M., Kireyeva A. Spatial Distribution of Economic Growth and Inequality: Kazakhstan’s Experience // *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*. – 2018. – №5(3). – P. 169–178. – DOI: 10.13106/jafeb.2018.vol5.no3.169
10. Nailya N., Farida A., Nurgul S. and Farkhat D. Inclusive Development: Assessment of regional Inequality in Kazakhstan and Measures to reduce it // *Problems and Perspectives in Management*. – 2023. – №21(2). – P. 734–743. – DOI: 10.21511/ppm.21(2).2023.65
11. Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы Қазақстан Республикасы. Қазақстан аймақтары 2024 жылы // статистикалық жылнама.–2025.–406 б.

REFERENCES

1. Kutscherauer A. Regional disparities: Disparities in country regional development – concept, theory, identification, and assessment (Shortened English version). Ostrava: VŠBTechnical University of Ostrava Faculty of Economics. – 120 p. – 2010. – URL: http://alkut.cz/edice_cd/cd11_regdis_mono_angl/pdf/Regional%20disparities.pdf.
2. Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J. Local and Regional Development. Abingdon and New York: Routledge. – 328 p. – 2011. – URL: https://eclass.hua.gr/modules/document/file.php/GEO272/Andy_Pike_Local_and_Regional_Development__2006.pdf.
3. Widuto A. Regional inequalities in the EU. European Parliamentary Research Service, Members’ Research Service. – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI\(2019\)637951_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI(2019)637951_EN.pdf).
4. Mao D., Zhang J., Lu H., Guo R. Assessment and analysis of the balance between economic development and ecological environment protection and its implementation strategy derived from spatial planning - Take three heterogeneous and representative provinces in China as an example // *Heliyon*. – 2024. – №3(10). – 23785 p. – DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e23785
5. Hakhverdyan D., Badadyan G. Assessing disproportionate territorial development: insights from 10 countries // *Journal of Liberty and International Affairs*. – 2023. – P. 119–139. – DOI: 10.47305/JLIA2393106h
6. Development Co-operation Report 2019: A Fairer, Greener, Safer Tomorrow, OECD Publishing, Paris. – DOI: 10.1787/9a58c83f-en.
7. World Bank, World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains, World Bank Group. – URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2020>
8. Nurlanova N., Satybalidin A., Brimbetova N., Kireyeva A. Reduction of Economic Disparities in the Regions of Kazakhstan Based on Inclusive Development // *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*. – 2019. – №6(2). – P. 299–307. – DOI: 10.13106/jafeb.2019.vol6.no2.299
9. Nurlanova N., Satybalidin A., Bekturganova M., Kireyeva A. Spatial Distribution of Economic Growth and Inequality: Kazakhstan’s Experience // *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*. – 2018. – №5(3). – P. 169–178. – DOI: 10.13106/jafeb.2018.vol5.no3.169
10. Nailya N., Farida A., Nurgul S. and Farkhat D. Inclusive Development: Assessment of regional Inequality in Kazakhstan and Measures to reduce it // *Problems and Perspectives in Management*. – 2023. – №21(2). – P. 734–743. – DOI: 10.21511/ppm.21(2).2023.65
11. Strategiyalyq zhosparlau zhane reformalar agenttigin ulttyq statistika burosy Qazaqstan Respublikasy. Qazaqstan aimaqtary 2024 zhyly [Bureau of national statistics of the agency for Strategic Planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Regions of Kazakhstan in 2024] // statistikalıyq zhylnama. – 2025. – 406 b. [in Kazakh]

Бримбетова Н.Ж., Днишев Ф.М., Сапарбек Н.К., Омаров А.К.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ НЕРАВЕНСТВА РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье всесторонне обосновываются и раскрываются вопросы, по которым четко прослеживаются различия в социальном развитии, важнейшие аспекты поддержания регионов и регулирования социально-экономических взаимоотношений между регионами. В исследовании рассматриваются объективные (структурные) и субъективные (институциональные) факторы, влияющие на формирование регионального неравенства. Дисбаланс социально-экономического развития в регионах Казахстана характеризуется различиями в уровне развития экономики и социальной сферы, несоответствием ресурсного и бюджетного обеспечения, а также усилением социальной стратификации. Сложившаяся ситуация позволила разработать методологию определения социально-проблемных регионов и рассмотреть методические подходы к оценке социальных различий в регионах. Кроме того, доказывается, что основным опорным элементом системы регулирования процесса развития социально проблемных регионов является механизм управления. На основе данного подхода предлагается сформировать новую парадигму регионального саморазвития.

Основной целью статьи является определение теоретического значения, принципов и прикладных методов измерения уровня развития неравенства национальной экономики и регионов, составляющих методологическую основу принципов регулирования регионального развития. Кроме того, в течение последних пятнадцати лет была проведена комплексная оценка устойчивого уровня социального развития регионов и проанализировано состояние исследуемой системы показателей и их структурных элементов с точки зрения равенства.

В исследовании использовались логический и сравнительный анализ, системный и комбинированный подходы, индексный метод, методы аналогии и обобщения. Дана комплексная оценка уровня сбалансированности социально-экономического развития регионов на примере Атырауской, Мангистауской и Туркестанской областей. Результаты исследования позволяют выявить основные причины региональных неравенств и разработать научно обоснованные рекомендации, направленные на их снижение. Полученные выводы имеют практическое значение в совершенствовании региональной политики и принятии управленческих решений.

Brimbetova N., Dnishev F., Saparbek N., Omarov A.

SOCIAL CONSEQUENCES OF REGIONAL DEVELOPMENT INEQUALITY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article comprehensively substantiates and reveals the issues that clearly identify differences in social development, the most important aspects of maintaining regions and regulating socio-economic relations between regions. The study systematically examines objective (structural) and subjective (institutional) factors influencing the formation of regional inequality. The imbalance of socio-economic development in the regions of Kazakhstan is characterized by differences in the level of development of the economy and the social sphere, the discrepancy between resource and budget provision, as well as increased social stratification. The current situation has made it possible to develop a methodology for identifying socially problematic regions and consider methodological approaches to assessing social differences in regions. In addition, it is proved that the main supporting element of the system for regulating the development of socially problematic regions is the management mechanism. Based on this approach, it is proposed to form a new paradigm of regional self-development.

The main purpose of the article is to determine the theoretical significance, principles and applied methods for measuring the level of inequality of the national economy and regions, which form the methodological basis for the principles of regulating regional development. In addition, over the past fifteen years, a comprehensive assessment of the sustainable level of social development of the regions has been carried out and the state of the studied system of indicators and their structural elements has been analyzed from the point of view of equality.

The study used logical and comparative analysis, systematic and combined approaches, index method, methods of analogy and generalization. A comprehensive assessment of the level of balanced socio-economic development of the regions is given on the example of Atyrau, Mangystau and Turkestan regions. The results of the study make it possible to identify the main causes of regional inequalities and develop scientifically sound recommendations aimed at reducing them. The findings are of practical importance in improving regional policy and making managerial decisions.